
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A NÉPEK MESÉI KÉT ÚJ KÖTETE

IZELÍTŐ A MELANÉZIAI SZIGETVILÁG FOLKLÓRJÁBÓL

A tuói főnök. Új-kaledóniai mesék és mítoszok. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A *Népek meséi* sorozat egyik utóbb megjelent kötetében Vargyas Gábor fordításában olvashatjuk az Új-Guineától kelet-délkeletre húzódó melanéziai szigetvilág legdélebbi szigetének, a „Nagy Föld”-nek — ahogy az új-kaledóniaiak nevezik a szigetet — meséit és mítoszait.

James Cook, a nagy angol utazó látta meg először az ismeretlen föld partját 1774-ben, és mivel a sziklás, zord terület nagyon emlékeztette Skócia vidékére, Új-Skóciának, illetve Új-Kaledóniának nevezte el. A sziget őslakóinak sorsát sokáig az határozta meg, hogy Franciaország a szigetet büntetőtelepnek használta. A harcias új-kaledóniaiak több ízben megpróbálták lerázni magukról az idegen hódítókat, de a sziget gazdasága (főleg ásványi kincsei) a gyarmatosító európaiak tömeges letelepedését eredményezte. Így a bennszülött lakosság kénytelen volt a zordabb keleti partvidékre áttelepedni, ahol a földművelés mellett a halászatnak volt nagy szerepe; a hegyvidéki és a part menti lakosok között rendszeres cserekereskedelem folyt: a halat jamra és táróra (fontos tórpusi kultúrnövények, a gumóikért termesztik) illetve egyéb élelmiszerekre cserélték.

A gyarmatosítás kezdetén a sziget lakossága mintegy ötvenezer fő számlálhatott, ma harmincnyolcezerre tehető a számuk. Körülbelül húsz, egymástól eltérő nyelvet beszélő törzsben élnek, egy-egy törzsen belül pedig ötven házból álló, esztétikai ízléssel épített falvakban laknak. Ezek a kis falvak dombtetőn vagy kiemelkedő helyen épültek a kilátás miatt. A domb tetejét legyalulták, és itt volt a falu fő része, a központi fasor, mely számos mesében a hős várakozásának vagy érzelmi kitöréseinek helye.

Vallási életükben az őskultusz játszotta a döntő szerepet. Szerin-

tük a halott ősök állandóan felügyelnek az élőkre, és beavatkoznak életükbe. *A halott asszony gyermeke* című mesében az édesanya még holtában is segíti fiát, és csak akkor szűnik meg gondoskodni róla, amikor az rátalál apjára, a naui főnökre. Az őskultusszal szoros összefüggésben álltak temetkezési szokásaik, melyek szerint a holttestet bizonyos idő után kiásták, és csontjait hosszú ünnepek után ismét eltemették. A vallási élet másik jellegzetessége a kannibalizmus volt. Az egymással állandóan harcban álló törzsek háborúinak egyik fő célja volt, hogy a foglyul ejtett harcosokat szertartásokon elfogyasztották. Ez azonban ma már csak a mesehagyományban él; *A vén kannibál asszony, A madártoll-maszk eredete*. Ezekben a mesékben nagyon természetes befejezésként kerül sor az emberevésre: a főhős Padzse madártoll-maszkot készít, és így ijeszti meg Hihát, aki jó ideje minden ételmezt felfalt előle: „Padzse meglóbálta a buzogányát. Lesujtott vele, a buzogány felszakította Hiha testét, belei kifordultak. Padzse megölte Hihát...”, majd megsütik a kemencében. „Vártak egy kicsit, felnyitották a kemencét, majd megették Hihát. Ma is ott élnek, ott laknak.”

Az új-kaledóniai folklór rendszeres vizsgálatára, feldolgozására még nem került sor, a megjelent mesék, mítoszok inkább néhány gyűjtő érdeklődésének köszönhetőek, akik a helyi nyelveket jól értve nagy pontossággal jegyezték és fordították le a szövegeket. A kötet történeteit (mítoszok, mondák, mesék) a hagyományos terminológia értelmében nagyon nehéz műfaji csoportokba osztani, mert ugyanazon cselekménysor megfogalmazásától függ, hogy mítosz lesz-e, ami „szent” történet (mindenki hisz benne), vagy mese, ami szórakoztatásra szolgál, esetleg éppen a kettő között álló monda, ami történeti dolgokat mond el ugyan, valószínűleg hasonlóan a mítoszéhoz, de nem tartják „szentnek”. Ha a történeteket tartalmi-stiláris jegyeik alapján akarnánk osztályozni, feltűnne, hogy milyen kis számban szerepelnek olyan történetek (mítoszok), melyek a világ, az emberek és az élővilág valamint a kultúrának eredetére adnak magyarázatot. (*A világ keletkezése, Hogyan terjedtek el az emberek a földön*). A mítoszok gyors feledésbe merülése (esetleg mesévé válása) azzal magyarázható, hogy Új-Kaledónia őslakossága a gyarmatosítás következtében elvesztette hagyományos kultúráját. Ugyancsak kevés a történeti jellegű elbeszélés, a monda. Egyes állatfajták tulajdonságait magyarázó történetek pedig (*Az éger és a repülőkutya, A pajók és a féreg, A patkány és a polip*) közel állnak a mítoszhoz.

A kötet legnagyobb részét a mesék teszik, noha az új-kaledóniai anyag itt is meglepetéssel szolgál. A mesék között alig található csodás elemeket tartalmazó történet a szörnyekről, állatokról, varázslókról (*Tamoangi, a végtagok nélküli ember, A gagalecsi két asszony, Az óriásölő fiú*). A mágikus kosár több mesében csodálatos szerepű, tulajdonosát megmenti a veszélytől (még akkor is, ha minden mesei logika nélkül rendelkezik

vele a hős). Az új-kaledóniaiak kincses korának is nevezik, a kunyhó középoszlopánál őrizték benne a kagylópénzt, de pénzben kifejezett értékén kívül nagyon fontos, az élet megtestesítője, szimbóluma volt.

A mesék java része társadalmi jellegű, cselekménye a házasság, a család létrejötte illetve megőrzése körül bonyolódik. Apró részletekig menő leírásokkal találkozunk itt az új-kaledóniaiak életéről, kultúrájáról. *A moahai nővérek* című hosszú történetben — azonkívül, hogy a két lánytestvért hogyan próbálják megkérni a különböző törzsekből érkező fiatalemberek, és ők mind visszautasítják, majd az idősebb testvér a hagyományt megszegve férjhez megy, és ezért apja megbünteti; testvérével ellopítja gyermekét, akit az anya mágikus úton kelt életre, hogy a családi egység helyreálljon — szinte alig történik valami. Az elbeszélés jórészt arról szól, hogy a lányok és a kérők hogyan cicomázzák fel magukat: „Fessük be hajunkat, övezzük homlokunkat tollal díszített parittyáival, szemünket karikázzuk be fekete körrel. Tegyük hozzá mindenhez egy karkötőt, egy nyakláncot, egy repülőkutyaszőrből készült övet, amit kis hegyes kagylók borítanak, bokrétaként bambuszlevelet tűzzünk hajunkba, és vegyünk egy nyiauli gyökérből készült buzogányt.” — Így díszíti fel magát a nagyapa és az unoka, ami szintén jellemző vonása a meséknek, ugyanis lánykérőbe mindig ezek ketten mennek.

Népszerűek a legkisebb, megvetett, beteg, fekélyes fiúról szóló történetek, melyekben a fiú csodás módon meggyógyul, pl. „... sikerült találnia egy méamorü füvet (liliomféle növény, az élet szimbóluma Új-Kaledóniában). Fogta, elment, hogy apja és anyja sírjánál egy cölöpre akassza. Mikor visszatért onnan, tagjai nem voltak már töröttek.” A most már egészséges fiú bosszút áll az öt gúnyolód, megvető testvéreire. (*A béna fiú, A fekélyes fiú és a gonosz bátyjai*) De olvashatunk a lusta és szorgalmas testvérek összeütkezéséről vagy a lusták bűnhődését bemutató történeteket is (*A lusta lány és a rák, Az asszony, aki a saját szeméit megette* stb.).

Egy témának többféle variánsával is találkozunk a kötetben, ami a szájhagyomány gazdagságát igazolja. A halál eredetének különféle megfogalmazását ismerjük meg *A halál eredete, A halál és a jam eredete, A vindói gyíkember. Miért halunk meg és miért kell dolgozni* című mesékben.

Az európai gyanmatosítás következtében az új-kaledóniai folklór már említett változásai mellett a mesék egyfajta ártértelemezését is megfigyelhetjük, melyek szimbolikus formában a hódítók elleni lázadást szolgálták. Szép példája ennek a kötetcímet viselő mese, *A tuói főnök*. A gyűjtő, Lambert páter szerint a tuói főnök nyakába telepedő és őt semmi áron elhagyni nem hajlandó szellem nem más, mint az európai hódító. A tuói főnök hurkot vet a madaraknak, és a hurokba a tendói főnök kerül. Amikor azonban „a tuói főnök felmászott (a fára) és kiszabadít-

totta a hurokból... és ... szabadnak érezte magát a fogoly, megragadta és rátelepedett a vállaira". Így, szellemmel a nyakában ér haza, ahol anyja megkérdezi: „Mihez kezdesz vele?” „Nem tudnám megmondani, nem akar leszállni a vállamról.” És a megalázott tuói főnököt, nyakában a terhével, minden törzs kiutasítja, míg végül két gyerek baltával levágja a zsarnok fejét. A történet népszerűségét és egyben mélyebb értelmét igazolja, hogy az egész szigeten közismert és a különböző gyűjteményekben a leggyakrabban előforduló mese, ami bizonyára nem a véletlen műve.

„NEM MÁS A MI LELKÜNK, MINT A TÜKORKÉPÜNK...”

A naptestű Pa'i. Guarani mítoszok és mesék. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A *Népek meséi* című sorozat legutóbb megjelent kötete a guarani indiánok mítoszaival és meséivel ismerteti meg az olvasót. A kötet szövegét válogatta és az értékes utószót Salvador Bueno, a kubai irodalomtörténet és kritika egyik legjelentősebb képviselője írta.

Kik is a guarani indiánok? Dél-Amerika középső részén, Brazília és Argentína közé ékelődve fekszik a mai Paraguayi Köztársaság. 1527-ben egy olasz hajós a spanyol monarchia szolgálatában felfedezte a Paraná és Paraguay folyót, és kapcsolatba került az ott élő indiánokkal, akiktől ezüsttárgyakat szerzett. Csakhamar megindult a gyarmatosítás, leigázták az őslakosokat, és velük műveltették a földet. Ezekén a területeken éit ősidők óta a mbjá és a pajagua törzs, amely kitartóan ellenállt az európai hódítóknak. Tőlük délre élt a guarani indiánok népes csoportja, mely halászó, vadászó törzs volt, s az őserdő közepén irtásos földművelést is folytatott. Valószínűleg a törzs népes száma készítette a hódítókat, hogy a szomszédos területeken is településeket hozzanak létre. Ez természetesen a két népcsoport nagyfokú keveredéséhez vezetett, melynek során kialakult a paraguayi nép, amely máig őriz indián vonásokat, és mint anyanyelvét beszél a guarani nyelvet. A történelem folyamán a paraguayi gyarmat elszegényedett és elszigetelődött. Noha a XVII. században spanyol hittérítők próbálják katolikus vallásra áttéríteni az őslakoságot, az indiánok vallása mégsem olvad össze a katolikus hittel. Ezt igazolják a kötet mítoszai.

Az archaikus világkép vagy ősi világlátás „költői” természetű. A természeti népeknél az érzékelés gyakran egybemosódott a látottal. Mind ezt a maga emberi formájára szabta, a maga emberi viszonylataihoz közelítette. Megszemélyesítette az égitesteket: a Napot (a kötet címben szereplő Pa'i a Napisten fia), Holdat, csillagokat. Lelket vélt a fákbán, kö-

vekben. Emberi érzelmeket, indulatokat tulajdonított láthatatlan lényeknek, szellemeknek. Tehát mindig a saját érzelmeit kölcsönözte az őt körülvevő világnak; így folytak bele a valóság elemei a mitikus képbe. Montaigne szerint a fantáziát a félelem „lódítja meg”, hiszen az ősember élete tele volt titokzatossággal: földben, fában, kőben, vízben, a fenevadak közelségében is rémeket látott, mely a valóságtól való elrugaszkodásban találta meg a legfőbb kifejezési formát. A fantázia szabadsága segítette az ősemebert, hogy élettelen vagy láthatatlan erőket megszemélyesítsen, lelkesítsen, hogy elképzelje az egyik állapotból a másikba való átváltozást: emberből fává, kővé, állattá és fordítva.

A mítosz mindig magába foglalja az „igaz” fogalmát, ebből következik, hogy a természeti népeknek mítoszuk van, ami az esztétikum szempontjából csak nyersanyag. A mítoszban rejlő fantasztikum „igazi” jelentése miatt ugyanis azt a megkötöttséget vonja maga után, amely gátolja a fantázia szabad csapongását. Csak ennek megszűnte után válhat a „felszabadult” fantasztikum a fikció alapjává, azaz a nyersanyag költőiséget fejezhet ki. Ezek szerint a mitikus fantasztikum kizárja az esztétikum lehetőségét, a mesei pedig már hordozza azt.

A naptestű Pa'i című kötet mítoszai és meséi igazolják az elmondottakat. Nagy jelentőségű az özönvízről szóló mítoszkör (*Az első föld pusztulása, Vízözön*). Az emberek bűnein felbőszült istenek elhatározzák, hogy elpusztítják a földet, és árvizet küldenek a világra. Csak néhány ember menekülhetett meg, akik böjtökkel és táncokkal elérték a Jóság Földjét, ami ősi hitről tanúskodik, mert ez nem azonos a Paradicsommal. A guaranik ugyanis konkrét helynek hitték a Jóság Földjét, ahová még életükben elérkezhetnek. Ezért varázslóikkal az élen hosszú vándorutakra keltek, hogy megkeressék ezt a helyet. *A világ kezdete* a kötet legterjedelmesebb mítosza (46 részből áll). A világ teremtését mondja el: „Hatalmas atyánk, Nyanderuvuszu, egyedül jött, mutatkozott meg a homály szívében. A Legelső Denevérek már megvoltak, és szárnyaikkal csapkodtak a homályban. Nyanderuvuszu a napot tűzte a mellére. Magával hozta a legelső összekötözött fákat, és arcunk irányába állította, napkelet felé. Rájuk állt, és nekilátott megteremteni a földet. Ma is e keresztbe kötött fákon nyugszik a föld.” Továbbá megismerjük az első ember teremtését, az első asszony küzdelmes életét, aki férjét, Nyanderuvuszut (a föld atyját) keresve a jaguárok tanyáján ikreket szül; két fiút. Ezek, mint a mesebeli hősök, nem sokkal születésük után: „... az idősebb állni próbált, a kicsi meg négykézláb mászott. Estefelé már nemcsak állni tudott az idősebb, hanem madárölből kis fegyvereket kérincsel.” A mítosz a két gyerek sorsát kíséri tovább, ahogyan harcolnak az életükért, megbüntetve a gonoszt, elérik a halhatatlanságot. A világ teremtésének motívumával találkozunk *A naptestű Pa'i* és *Az első föld* című mítoszokban is.

A mítoszokban, bár térben és időben különbözőek, van egy lényegbe-
vágó közös vonás: a félelem és az iszony kifejezése. Szinte sugallják az
emberi lélekben szunnyadó borzalmat, a félelmetes tudatalattit. Ezt igazolják azok a mítoszok, melyeknek szereplője Csaria (vagy Anyá) a
guarani mitológia nem ember alakú, rosszindulatú szörnyetege, akit
kapzsiságáért és kegyetlenségéért az istenek mindig megbüntetnek. Még
halála is iszonyatos: „Futott, rohant (Csaria), és egyszer csak szédurrant
a koponyája. Az agyából pedig szúnyog- és légyraj lett.” Kurupi szintén
szörnyeteg, de „ember formájú lény, fekete bőrrű törpe, lába hátrafelé
áll, és teste egyetlen darabból van, nincsenek izületei. Húsevő és igen fa-
lánc, kedvenc étele az emberhús, abból is a fiatalok és gyerekek zsenge
húsát kedveli leginkább.” Neve a kurupiré — ragyás bőr — szó rövidíté-
se. A *Kurupi hőstetteiben* tíz történetet olvashatunk, melyek már a me-
se felé közelítettek, amit Kurupi csodálatos nyila igazol. Több ízben ezt
ajándékozta jótévőjének: „Jóságodért fogadd tőlem ezt a nyilat, amely
sohase téveszt célt, de ne szólj róla még a feleségednek sem, mert ő el-
mondja másoknak és ha más ember fülébe jut —, hát az életedbe kerül.”
Noha Kurupi nyila ideig-óráig híres vadásszá teszi az indiánt, végül
mégis a vesztét okozza.

Költői szépségükkel és jelentős erkölcsi üzenetükkel tűnnek ki *A mate*
(teafajta), *Iszapi* (a „Sose-sírt” nevet a törzsfőnök legszebb lánya azért
kapta, mert „nem ismerte a szerelmet, rideg és kemény szívű volt”),
Naszuk, *Ipá-karai* című mesék. *A mateban* az öreg indián, hogy meg-
őrizzze gyönyörűséges lánya ártatlanságát, családjával elindul az őserdő-
be, és a következőket mondja a hold istennőjének, Jaszinak: „... ez a
magány nagy gyönyörűség számomra, mert visszaadta nyugalma-
mat, amit nem leltem az emberek között.” Az istennő megjutalmazza őket,
mert szegénységük ellenére megvendégelték őt, az ismeretlen vándort:
„Ez a növény itt a kunyhó előtt a mate, és ettől a naptól fogva számo-
tokra és a környék valamennyi lakója számára a barátság jelképe lesz.
Lányotok pedig örök életű lesz, szívéből sohasem hal ki az ártatlanság és
a jóság. A mate úrnője lesz.”

A kötet jelentős részét novellamesék *Hogy lett a szentjánosbogár*, *Hogy
lett a varangyosbéká* stb.) és műfajilag meghatározhatatlan intelmek, erkölcsi
törvények, jótanácsok foglalják el *Atyai tanácsok a házasulandó
fiúnak*, *Jó tanácsok a földműveléshez*, *Atyáink parancsolata* stb.). A kö-
tet egyetlen állatmeséje *A jaguár és a róka*, melynek motívuma az euró-
pai mesekincsben is közi smert; a ravasz róka mindig túljár a tőle erő-
sebb és vérengző jaguár eszén.

A naptestű Pa'i könyv mítoszai és meséi az európai olvasó számára
nemcsak egzotikus világot jelentenek, hanem tanulságos, szórakoztató
olvasmányt is.

VAJDA Zsuzsa